

A KLASSZIKUSOK PÉLDÁS KIADÁSAÉRT*

1898-ban, amikor meghirdették Turgenyev összes műveinek a »Nyiva« című folyóirat mellékleteként való kiadását, Lenin édesanyjának a következőket írta: »Ha Turgenyevet csak valamennyire is elviselhetően (vagyis ferdítések, kihagyások, durva sajtóhibák nélkül) fogják kiadni, akkor mindenképpen érdemes megrendelni«.

Azok a hibák, amelyeket Lenin levelében Turgenyev forradalom előtti kiadásaival kapcsolatban megállapít, jellemzőek a régi Oroszországban a többi orosz klasszikus kiadásaira is. A cári cenzúra minden módon igyekezett kiirtani az irodalmi művekből mindazt, ami aláássa az önkényuralom alapjait; makacs harcot vívott azokkal az írókkal, akik mint a cári rendszer leleplezői léptek fel. »Mi mindent nem csináltak velem!« — írta felháborodottan Scedrin — »kivágtak műveimből, megnyirbálták, hamisan értelmezték és egészen betiltották; nyilvánosan kijelentették, hogy ártalmas, ártalmas, ártalmas vagyok«.

A klasszikusok halála utáni kiadások is sok ferdítést tartalmaznak. Sok kiadó és szerkesztő durván megsértette a klasszikusok tudományos kiadásának azt az alapvető szabályát, amely megköveteli a szerző akaratának tiszteletben tartását.

Rögtön a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a klasszikusok kiadásának új korszaka kezdődött. A fiatal szovjet hatalom dekrétumai a művelődésről, a múzeumoknak állami tulajdonba való vételéről és a könyvtárak munkájáról kifejezték azt a törekvést, hogy a klasszikus örökséget a nép tulajdonává tegyék.

A Forradalom utáni első években a klasszikusok tömegméretű kiadásai jelentek meg. A klasszikus orosz irodalom legjobb művei, a cári cenzúra torzításaitól megtisztítva, sokmillió példányszámban kerültek kiadásra a Szovjetunióban.

A levéltárak tanulmányozása, melyeket azelőtt titkos levéltárakként kezeltek, az írók kézíratos hagyatékának megszerzése és az a tény, hogy a magángyűjtemények a nép tulajdonába mentek át, lehetővé tette, hogy a

* Megjelent orosz nyelven a Lityerturnaja Gazeta 1952 VII, 15-i. számában, fordította: Zöldhelyi Zsuzsanna.

klasszikusok összegyűjtött műveit jelentős mennyiségű, azelőtt ismeretlen művel egészítsék ki, többek között Puskin elbeszélő költeményeivel, verseivel, feljegyzéseivel, cikkeivel és leveleivel, Nyekraszov ezernyi verssorával, a dekabrista költők, Gercen, Dobroljubov, Csernisevszkij, Scsedrin és mások számos művével.

A szovjet hatalom éveiben sikerült létrehozni 16 kötetben (20 könyvben) Puskin műveinek tudományos akadémiai kiadását, melyet az eredeti kéziratok alapján ellenőriztek és amely az összes változatokat, tartalmazza. A forradalom előtti Tudományos Akadémia ezzel szemben, miután két évtizedig dolgozott Puskin műveinek akadémiai kiadásán, nem fejezte azt be (a tervbe vett köteteknek csak a fele jelent meg) és nemcsak hogy nem javította ki az ezt megelőző kiadások hibáit, hanem még sok más helyen is eltorzította a szöveget. Puskin műveinek szovjet akadémiai teljes kiadása — ha nem is mentes hibáktól — néhány textológiai kérdés megoldásában mégis jelentős lépés a nagy költő hagyatékának kiadása terén.

A szovjet textológusok értékes munkával vitték előre Gribojedov, Belinszkij, Dobroljubov, Csernisevszkij, Scsedrin, Lev Tolsztoj és más klasszikus írók művei kiadásra való előkészítésének ügyét.

A szovjet textológia tudományosan megalapozott elvekből indul ki. Ez az elv: határozott harc a szerkesztő önkénye és szubjektivizmusa ellen, a szerző utolsó akaratának tisztázása, a mű ama szövegének megállapítása, melyet maga a szerző véglegesnek tekintett.

Itt nem elég az, hogy az ember egyszerűen nehezen olvasható írásokat tudjon olvasni. A textológus sokoldalú módszertani felkészültségére van szükség: arra, hogy ismerje az író életrajzának és műveinek minden részletét, hogy be tudjon hatolni a szerző alkotói elgondolásaiba. Egyszóval a textológus nem lehet korlátolt, szűk látókörű szakember (vannak még ilyenek is), hanem csak széles képzettséggel rendelkező marxista irodalomtudós.

De annak ellenére, hogy a szovjet textológia szemmel látható eredményeket ért el, világos, hogy még sokmindent nincs rendben könyvkiadóinknál az irodalmi művek szövegeinek kiadásra való előkészítése terén. Az utóbbi években a kiadóknál alacsonyabbá vált a szövegek előkészítésének kultúrája és ez igen durva hibákhoz vezetett, amelyekről a Pravda ez év május 20-i vezércikkében írt. Mint a cikk megállapítja, »Gyemjan Bednij a »Goszlitizdat« és a »Vojenizdat« kiadásában megjelent versesköteteinek összeállításában és szerkesztésében önkényesen, önhatalmúan bántak a költő szövegeivel, s ennek következtében sok versét olyan torzításokkal közölték, melyek egyes esetekben a költő szövegeinek liberális burzsoá meghamisításához vezetnek.« A Pravda ugyancsak megemlíti, hogy a cskalovi és csitai kiadók M. I. Mihajlov író műveinek kiadására vállalkoztak és hogy P. Fatyjejev súlyos hibákat követett el a szövegek összeállításában.

Az utóbbi időben megmutatkozott, hogy a könyvkiadó vállalatoknál és a textológusok között nem világos a klasszikusok kiadásának néhány alapvető kérdése. Így pl. a Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Osztályának ebben az évben külön értekezletet kellett összehívnia azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen elvek és milyen szöveg alapján kell kinyomtatni Gogol *Holt lelkek* című művét, amelyet már igen sokszor különböző kiadók (még a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvkiadója is) kiadtak. Igaz, hogy a *Holt lelkek* szövegével kapcsolatos vitákban leginkább egyes mondatok, sőt egyes szavak egyik vagy másik változatáról van szó és nem az egész szövegről, de Gogol műveiben – mint minden zseniális író műveiben – minden sor, minden szó drága nekünk.

Mi az oka ennek az áldatlan állapotnak a klasszikusok kiadása terén?

Az egyik ok a textológia jelentőségének lebecsülése és annak a meg nem értése, hogy miben áll voltaképpen a textológusok munkája az irodalmi művek kiadásra való előkészítésénél. A könyvkiadók sok tekintetben szabad folyást engedtek a szövegek előkészítésének, nem vezették közvetlenül ezt a munkát, rábízta alkalmanként más és más személyekre.

A szovjet olvasó az orosz klasszikusoknak egy és ugyanazon művét egymástól lényegesen különböző alakokban kapja kézhez. Így pl. csak az utóbbi években több kiadó jelentette meg Puskin, Lermontov, Gogol és más írók egy és ugyanazon művének egymástól eltérő szövegeit. Sőt ugyanaz a kiadó, amikor több ízben jelenteti meg ugyanazt a művet, olykor különböző szöveggel adja azt ki.

Halaszthatatlan feladatunk, hogy véget vessünk ennek a megengedhetetlen anarchiának és hogy megállapítsuk a klasszikus írók műveinek egy-egy, mindenki számára kötelező, legpontosabb, állandó szövegét. De az ezzel kapcsolatos tudományos munkát nem szabad egyszer és mindenkorra befejezettnek tekintenünk. A kéziratok, különböző adatok, visszaemlékezések, amelyek lehetővé teszik, hogy egyik vagy másik homályos kérdést tisztázzuk, egyre nagyobb számban állnak rendelkezésünkre. Azokban a kéziratokban, amelyek nem jelentek meg az írók életében, számos tisztázatlan vagy csak feltételeken tisztázott hely van. A textológia tudományának fejlődésével ezeket a hiányokat fokozatosan pótoljuk. Ezért a soronlévő új kiadás előkészítését olyan munkatársnak kell elvégeznie, aki jól ismeri a textológiai tudomány összes eredményeit és felfedezéseit. De még az ilyen szakember sem oldhat meg minden kérdést önállóan, hanem a szöveg feltétlenül szükséges megváltoztatását minden egyes esetben textológiai szakbizottság döntésére kell bízni.

A klasszikusok kiadásaival kapcsolatban tapasztalható áldatlan állapotnak a másik oka az, hogy nincs meg a kellő kapcsolat a könyvkiadók és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának irodalomtudományi intézetei között, amelyekben tapasztalt textológus tudósok dolgoznak.

A könyvkiadás és a Tudományos Akadémia intézetei tudományos munkája egymástól való elszakadásának romboló hatása különösen az utóbbi időben mutatkozott meg igen erősen, amikor eddig soha nem látott mértékben megnövekedtek a szépirodalmi művek kiadásának tervei. A Párt és a szovjet kormány, a nép szellemi szükségleteinek kielégítéséről gondoskodva, megkövetelte a könyvkiadóktól, hogy az orosz klasszikusok és a szovjet írók műveit hetvenöt-, százötven-, háromszáz- és ötszázezer példányban jelentessék meg.

Az orosz klasszikusok kiadása terén a legnagyobb munkát a »Goszlitizdat«-nak kell elvégeznie, de az olvasók igényei annyira megnövekedtek, hogy a »Goszlitizdat«-on kívül a »Szovjetszkij pizmatyel«, a »Vojenizdat«, a »Gyetgiz«, a »Molodaja gvargyija« és a területi kiadók is elkezdtek foglalkozni orosz klasszikusok műveinek kiadásával. Már ez az egy körülmény is elég ahhoz, hogy a könyvkiadók vezetőit arra készítse, hogy összehangolják a munkájukat és kidolgozzák az összes kiadók számára a szövegek elkészítésének szükséges elveit. De ez nem történt meg.

A kiadványok minőségének megjavítására vonatkozó, erősen megnövekedett követelmények a kiadókkal szemben feltétlenül szükségessé teszik a textológiai munka országos méretű, új formában való megszervezését. Természetes, hogy a textológiai munka tudományos központjainak a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világirodalmi Gorkij Intézetének, Orosz Irodalmi Intézetének és a köztársasági akadémiák irodalmi intézeteinek kell lenniök. Rájuk kell bízni a klasszikusok műveinek tervszerű kiadását azzal, hogy a könyvkiadók hiteles, egységesen ellenőrzött és állandó szövegeket kapjanak, amelyeket hatalmas példányszámban hoznak forgalomba.

Az intézeteknek *általános textológiai* útmutatást kell kidolgozniok az irodalmi szövegek kiadásának előkészítéséhez. Ezt az útmutatást a szovjet textológia gazdag tapasztalatainak általánosítása alapján kell összeállítani. Ha a könyvkiadók ilyen gyakorlati irányítást kapnak, akkor ellenőrizni tudják majd a textológiai munkát és véget vetnek annak az önkénynek és szubjektívizmusnak, amely egyes textológusok részéről megnyilvánul.

Az Akadémia intézeteinek textológiai szakkönyveket és tájékoztatókat kell kiadniok.

Végül is, éppen a Tudományos Akadémia intézetei képezzék azt a tudományos társadalmi szervezetet, amely hitelesen megoldja mindazokat a bonyolult, nehéz és vitás kérdéseket, amelyek a könyvkiadó vállalatoknál egyik-másik mű szövegének minőségével kapcsolatban felvetődnek. *A klasszikus szövegek helyességének kérdése nem egyes szakemberek magánügye, — ez igen felelősségteljes, állami fontosságú ügy.*

A »Goszlitizdat« kezdeményezte és megkezdte egy textológiai útmutató összeállítását. A »Biblioteka poéta« c. könyvsorozat kiadásához a »Szovjetszkij pizmatyel« könyvkiadó állít össze útmutatót. A »Glavpoligrafizdat« foglalkozott

az alájatartozó kiadók textológiai munkája szervezeti vezetésének kérdéseivel. Feltétlenül szükséges, hogy ebbe más kiadók és az Akadémia irodalmi intézetei is belekapcsolódjanak.

Szeretnénk megvitatás tárgyává tenni néhány kérdést, a szépirodalmi művek textológiai előkészítésének most meginduló rendezésével kapcsolatban :

1. Szervezeti kérdések

Az orosz klasszikusok művei kiadásának tudományos előkészítését két kiadónak — a Tudományos Akadémia kiadójának és a »Goszlityizdat«-nak kell végeznie.

Köztudomású tény, hogy az Akadémiai Kiadó különleges feladatokat tűz maga elé az orosz írók hagyatékának nyilvánosságra hozatala terén : a művek akadémiai kiadása magában foglalja a szöveg nem végleges formáit, a változatokat, egyes megjegyzéseket, részleteket és más olyan anyagokat, amelyek szükségesek az író munkásságának tanulmányozásához. Az akadémiai kiadások sajátossága abban is áll, hogy tudományosan meg kell indokolniok, miért éppen ezt a szöveget választották alapul, és be kell bizonyítaniok, hogy az alapul választott szöveg milyen időpontból származik. A klasszikusok akadémiai kiadása lehetővé kell, hogy tegye az összes többi kiadók számára, hogy újra kinyomassák ezeket a tudományosan ellenőrzött, állandó szövegeket, hogy ne kelljen minden kiadónak külön előlrol elvégeznie az egész textológiai munkát.

De mivel pillanatnyilag az Akadémiai Kiadó csak néhány író műveinek állandó szövegét bocsáthatja a kiadók rendelkezésére, ezért az Akadémia intézetein kívül a textológiai munkát a szükséghez mérten az ország olyan központi könyvkiadójának — a »Goszlityizdat«-nak — is végeznie kell, amelynek feladata, hogy az orosz klasszikusok műveit nagy példányszámú kiadásokban bocsássa az olvasó rendelkezésére. A »Goszlityizdat«-nál az összes ilyen kiadásokat tekintélyes szakemberekből álló textológiai bizottság irányítása mellett az egységes útmutatásnak megfelelően kell létrehozni.

A területi könyvkiadók, a »Gyetgiz«, a »Vojenizdat« és más könyvkiadók, melyek rendszerint egyes műveket, vagy néha válogatott művekből álló köteteket adnak ki, a »Goszlityizdat« szövegeinek alapján kell, hogy megjelenessék ezeket.

Sürgősen meg kell kezdeni az új textológiai szakemberek képzését. E kérdéssel elsősorban az Akadémia intézeteinek kell foglalkozniuk. A Felsőoktatási Minisztériumnak be kell vezetnie a textológia tanítását (speciális kollégiumok, szemináriumok formájában) a moszkvai és leningrádi egyetemen. A könyvkiadók munkatársai számára is textológiai szemináriumokat kell tartani.

2. A tudományos textológia kérdései

Általában azt a szöveget tekintjük a szerző hiteles szövegének, amely az író életében utoljára megjelent kiadás szövege és amely a szerző tudtával és személyes részvételével került kiadásra.

De a szerző életében megjelent utolsó kiadás szövegét nem szabad mechanikusan újra nyomtatni. Korántsem tekinthetjük hitelesnek minden, a szerző életében utoljára megjelent kiadás szövegét, hiszen ebben a kiadásban a szöveget elronthatták a cenzúra ferdítései, a kívülállók beavatkozása és mindenfajta más hiba.

Továbbá előfordulhatott az úgynevezett öncenzúra is, amikor a szerző, aki előre látta a cenzor elkerülhetetlen beavatkozását, kénytelen volt maga megváltoztatni eredeti szövegét. Hogyha ez az eredeti szöveg fennmaradt és ha bebizonyítható, hogy a szerző *kizárólag* a cenzúrára való tekintettel eszközölt változtatásokat, akkor helyre kell állítani az eredeti változatot.

A hiteles szerzői szöveg helyreállításának klasszikus példája Scsedrin: *Mese a buzgó főnökről* című művének szövege a *Modern idill* XX. fejezetében. Az író kéziratában e mesét több változatban lelhetjük fel. Nyomtatásban az utolsó változat jelent meg, de az utolsóelőtti változatban olyan részek vannak, amelyeket a cenzúra nyilvánvalóan nem tűrt volna el, s ezért — mint a szövegek összehasonlításából megállapítható — ezeket a részeket maga Scsedrin hagyta ki a következő változatban. Így az utolsó változat szövege »cenzúrált« szöveg, habár a változtatásokat maga a szerző végezte. Természetes, hogy a *Modern idill* szovjet kiadásában a mesét nem az utolsó változat alapján közölték, hanem annak a változatnak alapján, amelyben »a pimaszok« — így nevezi Scsedrin a »Szent sereg« tagjait — azt a gondolatot sugalmazzák a buzgó főnöknek, hogy »Amerika becsukandó«. Scsedrin meséjének éppen ezt a helyét, amely hiányzik a *Modern idill* forradalom előtti kiadásaiából, használta fel Sztálin elvtárs a szovjetek VIII. rendkívüli kongresszusán a Szovjetunió alkotmánytervezetéről tartott történelmi jelentőségű beszédében, amikor azt a fasiszta félhivatalos lapot leplezte le, amely a szovjet államot szándékozott »bezárni«.

A cenzúra ferdítésein és azokon a »javításokon« kívül, amelyeket kívülálló személyek a szerző egyenes beleegyezése nélkül eszközöltek, a szöveg igen gyakran mindenféle olyan hibát is tartalmaz, amely a mű lemásolása és nyomtatása közben keletkezett. Vannak olyan esetek, amikor a szerző különböző okokból kifolyólag nem tudta kiküszöbölni ezeket a hibákat, s így ezek nyomtatásban megjelentek és a szövegben maradtak egészen a szerző életében történt utolsó kiadásig.

Az ilyen hibákat, hiányosságokat csak akkor fedezhetjük fel, ha igen gondosan és alaposan, elemzően összehasonlítjuk a szerző életében utoljára

megjelent kiadás szövegét az összes megelőző kiadásokéval és a fennmaradt kéziratokkal.

Eddig azokról a művekről beszéltünk, amelyek a szerző életében jelentek meg. Azonban igen sok olyan mű van, amely csak az író halála után jelent meg. Az ilyen művek kiadásánál a textológus gyakran nagy nehézségekkel találkozik, különösen, ha olyan művek szövegén dolgozik, amelyek a cenzúra miatt nem jelenhettek meg a szerző életében. (Így például Gribojedov: *Az ész bajjal jár*, vagy Lermontov: *Álarcosbál* c. műve). Az ilyen művek nyomtatásban megjelent szövege különböző hibákat tartalmaz: a korabeli kéziratok források pedig vagy elvesztek, vagy pedig ha eredetükre nézve megbízhatóak is, de mégis másolatok, és nem az eredeti kézirat. Ilyen esetben a szöveg egyes részei kétségtelenül vitássá válnak. Ezért addig, amíg dokumentumanyagokat nem találunk, e művek kiadásánál nem a textológus egyéni véleménye kell, hogy irányadó legyen, hanem egy tekintélyes szakmai bizottságé, amelyet az adott kérdés megoldására a Tudományos Akadémia intézete révén hoznak létre.

Így: a szerző utolsó akarata, a szerző életében megjelent kiadás azok az alapvető kritériumok, amelyeket irányadónak kell tekintetnünk a szövegek kiadásra való előkészítésénél.

3. A helyesírás kérdései

A kiadók előtt a textológiai munkán kívül az a feladat is áll, hogy következetesen és tudományos megalapozottsággal helyettesítsék a régi helyesírást az újjal. Ezt meg is teszik, de bátortalanul, következtelenül és főleg nem elvszerűen. Ennek eredményeképpen az a túrhetetlen állapot következett be, hogy a szépirodalmi művek, amelyekből a tanulók milliói tanulnak, művek, melyek több százezres példányban jelennek meg, nem hogy nem erősítik meg azt a tudást, amelyet a tanulók helyesírás terén szereztek, hanem sok esetben bizonytalanná teszik azt. Az olvasók tömegei, köztük a tanulók is, az orosz klasszikusok új kiadásaiban olyan helyesírással találkoznak, amely eltér a nyelvtan elfogadott mai szabályaitól.

Az orosz klasszikusok kiadásaival kapcsolatos helyesírási kérdéseket nem lehet egyik vagy másik szerkesztő belátása szerint megoldani. Ez a kérdés az egész állam szempontjából jelentős és ezért a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének egyenes kötelessége, hogy segítséget nyújtson a kiadóknak és helyesírási útmutatót készítsen.

Természetesen nem tudtuk itt érinteni a klasszikusok kiadásával kapcsolatos összes kérdéseket. Ezeket a sok tekintetben igen bonyolult kérdéseket a tudományos közvéleménynek, a könyvkiadóknak és a Glavpoligrafizdatnak széles tudományos vita keretében alaposan meg kell tárgyalniok.

Büszkén mondhatjuk, hogy a világon nincs még egy ország, ahol olyan figyelmet fordítanak a klasszikus örökségnek a tömegek körében való propagálására, mint a szovjetek országában.

Nálunk minden lehetőség megvan arra, hogy az orosz klasszikusok kiadásait példás kiadásokká tegyük, amelyek megfelelnek a magas tudományos követelményeknek és a dolgozók megnövekedett kulturális igényeinek.

Ezért olyan nagy a szovjet irodalomtudósok és könyvkiadók felelőssége.